

Inleiding

Op 22 maart 2016 ontploften explosieven op de Belgische nationale luchthaven van Brussel (Zaventem) en het metrostation Maalbeek in het hart van de Europese wijk van Brussel. Voor de onbevungen observator leken de bommen als het ware uit de lucht te zijn gevallen. Het was immers lang geleden dat België geconfronteerd was met terreuraanslagen, en eigenlijk werd niet ernstig rekening gehouden met een dergelijke mogelijkheid. Velen wisten wel, dankzij de berichtgeving, dat Europa werd geconfronteerd met het fenomeen. Uiteraard. En er waren onder ons ook wel enkelen die bedachten dat het terrorisme wel “eens” in ons land zou toeslaan. Er was immers geen echte reden om aan te nemen dat België hiervan zou gespaard blijven. En toch kwamen de terroristen als dieven in de nacht, onaangekondigd en schijnbaar zonder aanwijsbare reden.

In dit boek wordt getracht een beeld te geven van het traject dat de protagonisten van het internationaal terrorisme doorliepen in de aanloop naar de aanslagen van 22 maart 2016. De bedoeling ervan is inzicht te verschaffen in de historische achtergrond van de gebeurtenissen die geleid hebben naar deze aanslagen. Het ligt op geen enkele wijze in de bedoeling om, a posteriori, dus na de feiten, beleidsverantwoordelijken met de vinger te wijzen. De complexe realiteit is dikwijls slechts leesbaar met enige afstand en moeilijk te vatten temidden van de gebeurtenissen zelf. Het ligt eerder in de bedoeling om vandaag terug te kijken naar hetgeen zich afspeelde en te begrijpen hoe het zover is kunnen komen. Vaak wordt de historische continuïteit onderschat wanneer het gaat om het terreurfenomeen. Ook bestaat onvoldoende inzicht in de interne logica die terreurgroepen ontwikkelen, gewoon omdat die logica zo onwaarschijnlijk ver weg staat van onze leefwereld dat het nauwelijks te vatten is hoe terreurgroepen hun eigen zienswijze construeren.

Dit boek is dan ook geen narratief over de beleidsmatige reactie op het terreurfenomeen. Ook dat zou een boeiend gegeven zijn, meer dan waard om te bestuderen. Overigens werd dat tot op zekere hoogte reeds gedaan in eerder werk (Ponsaers & Devroe, 2016a; 2016b; Devroe & Ponsaers, 2016a; 2016b; 2017). Het is een eerder bescheiden poging om naar de daden en ideeën van de terroristen zelf kijken.

Er zijn geen duizend manieren om een dergelijke onderneming enige kans van slagen te geven. In grote mate is een geïnteresseerd onderzoeker hierbij immers aangewezen op datgene dat via de media naar buiten komt. Zo ook hier. In

essentie hebben we een zo nauwkeurig mogelijke reconstructie gemaakt van datgene dat zich heeft afgespeeld, op basis van de berichtgeving hieromtrent.

Ook de media hebben een eigen logica om berichtgeving te verzorgen. In veel gevallen, de uitzonderingen daar gelaten, druppelt informatie fragmentair door en dus krijgt de lezer een patchwork-achtig beeld aangeboden, niet zelden onder de vorm van een “serial”, waarvan de verhaallijn nog moeilijk te volgen of te achterhalen is. Het lijkt soms wel alsof de media ervan uitgaan dat de lezer beschikt over een onuitputtelijk collectief geheugen, waar fragmenten aan toegevoegd kunnen worden die meteen hun plaats krijgen in dat geheugen. Zo werkt echter de menselijke geest niet. In veel gevallen is een lezer immers niet bij machte om de overvloed aan informatie te structureren en tot een begrijpelijk geheel om te vormen.

Het is voor een sociaal wetenschapper onbevredigend zich te moeten beperken tot de berichtgeving in de media om de realiteit empirisch te vatten. Vaak ontbreekt het immers aan primaire bronnen die toelaten de informatie te trianguleren en robuust te onderbouwen. Dat is zo. Maar, er zijn nu eenmaal geen wonderformules bij de studie van het terreurfenomeen, dat zich in essentie afspeelt in de clandestiniteit. Het is dus mogelijk dat er factuele hiaten of misvattingen, of ronduit fouten, in dit manuscript zijn geslopen. Het is tot op zekere hoogte onvermijdelijk.

Anderzijds moeten we ons bewust blijven van het feit dat de informatie die de media bereikt in grote mate is gefilterd. Media bouwen hun berichtgeving ter zake in grote mate op de informatie die wordt vrijgegeven door officiële, justitiële en politieke bronnen. Informatie is veelal gekleurd en partieel. Het is immers niet de bedoeling van het gerechtelijk apparaat of de politie alle informatie waarover zij beschikken vrijgeven aan het ruime publiek. In essentie behoort de meeste informatie immers tot het “geheim van het onderzoek” en ze wordt dan ook niet zomaar gedeeld. Er is kortom geen transparantie in deze materie, en wellicht is die transparantie niet mogelijk noch wenselijk. Navolgend verhaal zal dan ook noodgedwongen partieel zijn. In het beste geval is het een reconstructie van de feiten, zoals deze door de officiële instanties en navolgend door de media werd naar buiten gebracht.

Dit boek is daarenboven beperkt van opzet. Het gaat niet om een volledig beeld van het terreurfenomeen in Europa. Een dergelijke onderneming is niet mogelijk in het bestek van een publicatie als deze, noch wenselijk. Een exhaustief opzet zou immers zo'n massa aan informatie mobiliseren dat het al snel zou lijken op een encyclopedische studie, waarbij de samenhang snel zou verloren gaan. Dit

boek richt zich dan ook op de verbanden tussen België en het internationaal terrorisme, en tracht juist die verbanden historisch te situeren. Ook dat bleek al snel een omvangrijke taak, aangezien er nogal wat actoren in de terreurscène met België te maken hebben. Op zich is dat alvast een merkwaardige vaststelling die om duiding vraagt. Hoe komt het dat veel van de mannen (en vrouwen, weze het in mindere mate) die in dit verhaal van belang zijn op de één of andere wijze ofwel in België geboren zijn, ofwel hier een tijd hebben verbleven?

Structuur van dit boek

Voorliggend boek is opgedeeld in vijf delen. Naast deze introductie gaat het tweede deel in op de “voorgeschiedenis”, met andere woorden op deze personen en gebeurtenissen die ons betekenisvol leken om de aanslagen in Brussel van 22 maart 2016 in hun historische context te begrijpen. Soms zijn hierbij geopolitieke omstandigheden van belang, soms gaat het om contextuele gegevens die verband houden met organisaties of met personen.

Het derde deel bevat een bespreking van de periode waarin Europese, en dus ten behoeve van dit boek vooral Belgische, personen naar gevechtszones in het Midden-Oosten zijn getrokken, hetgeen meestal aangeduid wordt met de term “*Foreign Fighters*”. Het is een periode waarin opvallend veel geronseld werd in ons land om jonge Jihadi’s aan te trekken voor de strijd in specifieke gevechtszones, meestal gevoerd door *al Qaida* in Afghanistan. Het gaat hier tot op zekere hoogte nog om militaire conflicten met een nationale inzet, weze het sterk religieus ingekleurd.

Het vierde deel bespreekt de aanslagen in Parijs (januari 2015, november 2015) en Brussel (maart 2016) als resultante van de terugkeer van “*returnees*” naar Europa uit de gevechtszones in het Midden-Oosten. Het is een periode van globalisering van de strijd ten gevolge van de religieuze ambitie om een Kalifaat op te richten dat ver de grenzen van de bestaande nationale staten te boven gaat, waardoor Europa onvermijdelijk deel gaat uitmaken van deze strijd, alvast vanuit het expansieve perspectief van *Islamitische Staat* en haar terroristen. Het is kortom de periode van de globalisering van het terrorisme.

In een vijfde deel wordt een analyse gemaakt van de meest klemmende bevindingen uit voorgaande delen. Dit besluit is uiteraard geen afsluiting van het terreurfenomeen in België. Het is eerder een diachronie van de gebeurtenissen, waarbij

op zoek gegaan wordt naar die elementen die als rode draden doorheen deze geschiedenis lopen. En uiteraard is dit besluit persoonlijk van aard. Algemeen geldende uitspraken worden hier niet nagestreefd immers, en daarom heeft dit verhaal geen wetenschappelijke aspiraties. Het is gewoon een eerlijke poging om te begrijpen, niet meer of niet minder.

Zoals niemand in de westerse wereld kon voorspellen hoe één en ander zou evolueren, zijn we de overtuiging toegedaan dat ook de protagonisten van de internationale terreurscène niet bij machte waren/zijn om in de toekomst te kijken. Ook zij zijn de exponenten van de gebeurtenissen en hebben weinig of geen invloed op ontwikkelingen op langere termijn. Integendeel. We zullen moeten vaststellen dat zij dikwijls de handpoppen zijn in een schouwspel van machten en krachten waarvan zij nauwelijks enig besef hebben. In die zin worden ook zij brutaal misbruikt door sturende structuren en leiders die andere bedoelingen hebben dan degene die zij met de mond belijden. Spreken van een “samenzwering” tegen het westen is vanuit een dergelijk perspectief dan ook volkomen inadaquaaf, aangezien de stellige indruk ontstaat dat veel van de jonge Belgische Jihadi’s werden geïnstrumentaliseerd in strategieën die hun begrip ver te boven gaat. In die zin is de gehanteerde religieuze “islamitische” gewelddadige ideologie veeleer te begrijpen als een vergaande vorm van misleiding, indoctrinatie, intoxicatie en manipulatie.

Daar waar in dit boek de notie “radicalisering” wordt gehanteerd, dient dit begrip in deze zin begrepen te worden, met name als het vestigen van invloed en macht op jongelui die niet over voldoende sociaal kapitaal beschikken om zich hiertegen te verzetten of andere routes te kiezen. In veel gevallen gaat het immers om personen die reeds een criminele carrière achter zich hebben en niet over de *agency* beschikken om hun leven terug op het spoor te krijgen.

Criminologische theorieën en modellen

In tegenstelling tot diegenen die het terreurfenomeen tot een eigenstandig onderzoeksterrein willen verheffen, om zich daarna te realiseren dat zij eigenlijk niet beschikken over een theoretisch noch methodologisch kader, zijn we dan ook de mening toegedaan dat de criminologie bijzonder veel te bieden heeft bij de studie van het terreurfenomeen. Niet in het minst omdat de geschiedenis van de meerderheid van de betrokkenen leert dat het gaat om personen die inderdaad een criminele carrière achter zich hebben en in die zin slechts een bijkomende stap

zetten in dit traject. Uiteindelijk is terrorisme een brutale vorm van criminaliteit, niets meer of niets minder. Het overnemen van een militaire oorlogskwalificatie in plaats van een criminele is dan ook veeleer het overnemen van de argumentatie van terroristen zelf. Daarenboven beschikt de criminologie intussen over een breed arsenaal aan theorieën, methoden en technieken, die ongetwijfeld met vrucht kunnen worden toegepast op terrorisme.

Zoals dikwijls bij sociale fenomenen is er geen enkele theorie die een alomvattend antwoord kan formuleren op de vraag welke oorzaken aan de basis liggen van radicalisering. Maar er zijn wel een reeks van criminologische theorieën die (1) *beschrijvend* van aard zijn, en trachten radicalisering te verbinden met specifieke karakteristieken; (2) *multifactorieel* en verschillende theorieën trachten te integreren, waarbij de nadruk gelegd wordt op procesmatige aspecten van radicalisering; (3) *causaal* van aard zijn en dus tracht te verklaren waarom iemand terrorisme als alternatief handelingspatroon beschouwt (Noppe et al., 2011).

Ad 1. Beschrijvende theorieën zijn erop gericht radicaliserende groepen te onderscheiden van niet-radicaliserende. Ze zijn meestal psychologiserend van aard en hebben een beperkte verklarende kracht. Het kan gaan om theorieën die zich richten op *personen of groepen*, zoals:

(a) *Psychopathologische* theorieën, die de focus leggen op het feit dat terroristen mentaal ziek zijn. Nochtans is Crenshaw (2001) duidelijk wat deze theorieën betreft: “Psychopathologische theorieën volstaan niet om radicalisering te verklaren”.

(b) *Identiteitstheorieën*, waarbij ervan uitgegaan wordt dat toetreding tot een terreurgroep het gevolg is van een zoektocht naar identiteit. Het kan dan gaan om een gebrek aan zelfvertrouwen (Olsson, 1988), zelfwaarde (Taylor & Quayle, 1994), anomie, sociale inclusie (Ferracuti, 1982). Ook hier moeten we evenwel vaststellen dat tot op heden geen empirische studie voorhanden is die deze theorieën overtuigend test ten aanzien van jonge terroristen.

(c) “*Novelty seeking theorieën*”, waarbij ervan uitgegaan wordt dat toetreders op zoek zijn naar “kicks en spanning” (Hacker, 1983; Kellen, 1979). Aanslagen zijn voor toetreders dan te zien als een intense en spannende aangelegenheid. Vaak wordt door gearresteerde terroristen naar hun actieve periode verwezen als de mooiste en meest intense periode uit hun leven (Marton, 1996). *Novelty seeking* komt voor in de late adolescentie (de vroege volwassenheid), waardoor individuen in die levensfase makkelijker vatbaar zijn voor radicale ideeën en handelingen.

Het lijkt aannemelijk dat *novelty seeking* een rol kan spelen in het radicaliseringsproces, en het verdient dan ook aanmoediging om deze set aan theorieën te hanteren bij verder onderzoek.

Maar er zijn ook beschrijvende theorieën die zich eerder richten op *subjectieve rechtvaardigingsgronden* om over te gaan tot toetreding tot gewelddadige terreurorganisaties. Het gaat dan in de meeste gevallen om de persoonlijke perceptie van de situatie waarin radicaliserende personen of groepen zich bevinden. Het gaat dus niet om de objectief waarneembare omstandigheden, wel om de wijze waarop deze gepercipieerd worden door de participanten zelf, om rationalisering, legitimaties en a posteriori constructies dus, zoals:

(d) de *Rationele Keuze Theorie*, die stelt dat terrorisme volgt uit rationale keuzes. Het gaat dan om een kosten-baten calculus, waarbij er voor de betrokkenen “geen valabel alternatief” voorhanden lijkt voor het gebruik van geweld. Radicalisering is dan een individueel of groepsproces van psychologische aard is, waarbij men tot de slotsom komt dat geweld onvermijdelijk is geworden, zonder dat hiervoor concrete objectieve gronden zijn. Empirische evidentie wijst uit dat weinig personen op basis van rationale afweging overgaan tot terrorisme (Schbley, 2000), maar de theorie verklaart wel waarom de meeste personen *niet* overgaan tot het plegen van geweld, wat uiteraard bijzonder nuttig is als toekomstige onderzoeksbasis.

(e) de *Frustratie-Agressie Hypothese*, die uitgaat van de vraag welk psychologisch proces wordt doorlopen ingeval van toetreding? Is het de resultante van wanhoop en onderdrukking? (Friedland, 1992). Het aanvoelen dat de frustratiedrempel werd overschreden heeft veeleer te maken met een subjectieve individuele of groepgebonden inschatting. Het gaat dus eerder om een a posteriori rechtvaardigingsgrond dan om een objectief vaststelbaar criterium, er leven immers veel mensen in frustrerende omstandigheden van onderdrukking, die hen drijven tot wanhoop, doch niet overgaan tot het plegen van geweld.

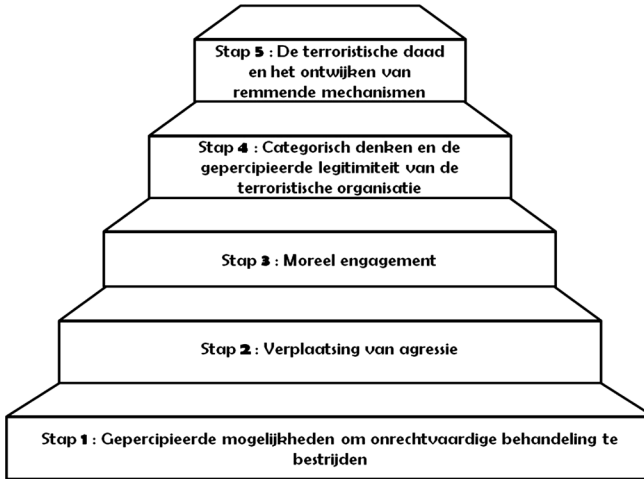
(f) de *Relatieve Deprivatie Theorie*, die te begrijpen valt in het verlengde van de frustratie-agressie hypothese. Het gaat om deprivatie van economische middelen; men voelt zich verstoken van middelen waarover anderen wel beschikken. Opnieuw: Het gaat niet om een “absolute” of “objectieve” graad van deprivatie, maar om de subjectieve perceptie van de deprivatie-omstandigheden waarin men zich bevindt in vergelijking met die van anderen. De standaard waaraan men deprivatie afmeet ligt bij zichzelf, niet bij een objectief vaststelbaar criterium. Ook hier gaat het dus eerder om een a posteriori rechtvaardigingsgrond. De relatieve deprivatie theorie blijkt een mogelijks noodzakelijke, doch niet een voldoende verklaringsgrond voor gewelddadige acties (Victoroff, 2005).

(g) de *Onderdrukkingstheorie*, waarbij ervan uitgegaan wordt dat onderdrukking aan de basis ligt van politiek geweld (Fanon, 1965). Men voelt zich onrechtvaardig behandeld door de overheid. Het gaat hier dus opnieuw om een a posteriori rechtvaardigingsgrond van een individu of een groep, die de cognitieve en emotionele variabele blijkt te zijn als potentiële risicofactor voor radicaal geweld. Zelfs als onderdrukking zou bijdragen tot het ontstaan van radicalisering, zo stelt Silke (2003), dan nog volstaat onderdrukking alleen nooit om radicaal geweld te verklaren. Hij stelt immers vast dat “zeer weinig individuen uit verongelijkte gemeenschappen overgaan tot het plegen van terroristische misdrijven”.

Ook zijn er beschrijvende theorieën die radicalisering verklaren op basis van factoren die buiten de radicaliserende personen of groepen zelf liggen. Het gaat met andere woorden om *contextuele omstandigheden* die specifiek inwerken van buitenaf. Over het algemeen wordt aanvaard dat deze theorieën een grote mate van empirische evidentie inhouden, hoewel ze zelden als exclusieve theorieën worden aanvaard.

(h) de *Sociale Leertheorie* is daarvan het meest sprekende voorbeeld. Zij stelt dat radicalisering volgt uit factoren die buiten de radicaliserende personen of groepen zelf liggen, dus van buitenaf inwerken. Deze theorie houdt een grote mate van empirische evidentie in, hoewel ze zelden als exclusieve theorie wordt aanvaard. Er wordt van uitgegaan dat gedrag wordt aangeleerd in interacties met anderen, of door diffusie via de media. Het gaat dus om een interpersoonlijk sociaal-psychologisch proces, een socialisatieproces. De variabiliteit ligt in de context, niet bij het individu of de groep. Het gaat met andere woorden om zogenaamd intentionele “rekruterings- of indoctrinatieprocessen” die door derden worden geïnitieerd. De grote vraag bij toepassing van deze theorie is dan: Hoe komt het dat grote groepen die in aanraking komen met deze externe invloeden *niet* radicaliseren?

Ad 2. Naast de hierboven aangestipte beschrijvende theorieën zijn er dan de *Multifactoriële Theorieën*. Het gaat om theorieën zoals de staircase benadering van Moghaddam (2005), het piramidale model van Mc Cauley & Moskalenko (2008) of het dynamisch model van Collin Mellis (2007). Het gaat in de meeste gevallen om procesmatige theorieën die het radicaliseringsproces trachten te vatten. Per fase worden ook andere factoren aangehaald die bijdragen aan de verdere radicalisering. Wat hierbij dient meegenomen te worden is dat radicalisering een zeer ingewikkeld verschijnsel is, waarbij een grote diversiteit aan paden naar radicalisering kunnen bewandeld worden (De Graaff et al., 2009).

Figuur 1: *De staircase benadering van Moghaddam*

Moghaddam (2005) beschrijft het radicaliseringsproces als een getrappt proces waarin vijf fasen doorlopen worden. Dit model kan voorgesteld worden aan de hand van *figuur 1*. Hij vertrekt vanuit de sociale en psychologische processen die leiden tot terroristische daden. Aan de basis van zijn model ligt de propositie dat verklaringen voor terrorisme, die trachten de oorzaken van terrorisme te herleiden tot dispositionele intrapersonlijke factoren, te simplistisch zijn. Ondanks de grote inspanningen die zijn geleverd om terroristen te “profilen” aan de hand van demografische en socio-economische factoren die in verband gebracht worden met terrorisme is men er tot op heden niet in geslaagd een eenduidig profiel te ontwikkelen.

Het trapmodel dient gezien te worden als een versmallende trap die leidt tot een terroristische daad aan de top van het gebouw. De trap leidt telkens naar een hogere verdieping. Of een persoon al dan niet op een bepaalde verdieping blijft, hangt af van de opties die men percipieert om de ervaren onrechtvaardigheden te kunnen bekampen en de mate waarin men vrede neemt met deze opties om het vooropgestelde doel te bereiken. Hoe hoger men komt op de trap, hoe minder opties openblijven, en hoe meer men de mening toegedaan is dat het hanteren van geweld de enige optie is om het doel te bereiken.

Mc Cauley en Moskalenko (2008) omschrijven radicalisering), voorgesteld in *figuur 2*, als een verandering in geloofsovertuigingen, gevoelens en gedrag bij personen, waarbij men in toenemende mate de neiging heeft geweld te hanteren en

opofferingen te brengen ter verdediging van de in-group in intergroepsconflicten. Zij willen een antwoord formuleren op de vraag welk proces individuen, groepen en de massa verschuiven naar conflictsituaties en geweld. Volgens Mc Cauley en Moskalenko zijn er verschillende betekenissen van radicalisering. De belangrijkste verschillen in de diverse vormen van radicalisering bevinden zich in de overtuigingen, emoties en gedrag. Vanzelfsprekend is het gedrag de belangrijkste praktische bekommernis. Zoals bij iedere ideologie wordt deze aangehangen door een bepaalde groep personen die in belangrijke mate bekommerd is om deze ideologie. Zij stellen dat radicaliserend gedrag gepaard gaat met een toenemende tijdsinvestering, economische investering, toenemend risico-gedrag en geweld, ter ondersteuning van een politieke groep. Hierbij is een onderscheid vast te stellen in de mate waarin men zich betrokken voelt bij deze politieke ideologie.

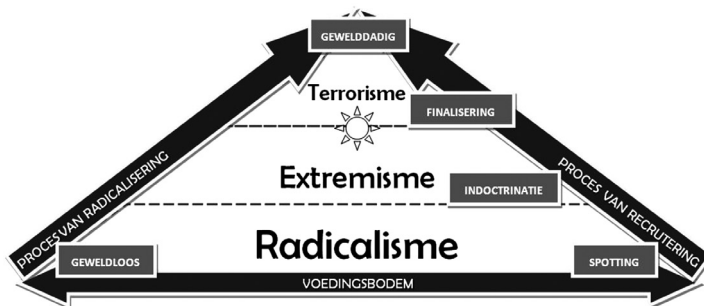

Figuur 2: *Het piramidale model van Mc Cauley en Moskalenko*

Activisten binnen een sociale beweging zijn meer geneigd dan niet-activisten de overtuigingen of “kaders” te delen waar deze bepaalde beweging voor staat. Zo zullen activisten die opkomen tegen de armoede bijvoorbeeld andere oorzaken voor armoede aandragen dan niet-activisten. Radicalisering wordt in die betekenis geassocieerd met een syndroom van overtuigingen over de actuele situatie en de historiek die tot de huidige armoede situatie geleid heeft. Vaak wordt hierbij het discours gehanteerd dat men deel uitmaakt van een speciale of uitverkoren groep die onrechtvaardig werd behandeld en verraden, waar niemand anders om geeft en waarbij de situatie zo nijpend is dat de groep en haar belangen het gevaar lopen uit te sterven. Personen die zich meer engageren om op te komen voor

dit probleem hebben sterkere gevoelens en overtuigingen dan mensen die zich hierop minder betrokken voelen. Activisten zijn geneigd meer ontgoocheling en vernedering te ervaren bij het falen van de groep, en zullen sterkere gevoelens van trots en blijdschap ervaren wanneer hun groep zegeviert. Tevens ervaren zij meer woede en angst tegenover de vijanden van hun groepsbelangen. Deze emoties worden gezien als de veruitwendiging van de identificatie met de groep. Dit uit zich in het zorg dragen voor de groep, in relatie tot andere groepen.

De menselijke capaciteit om zich betrokken te kunnen voelen op grote en onpersoonlijke collectiviteiten, als een uitbreiding van de eigen familie, vormt de basis voor massapolitiek, en is de voorwaarde voor nationalistische, etnische en religieuze groepsconflicten. Aangezien individuen die overgaan tot terroristische daden een zeer kleine groep vormen tussen alle anderen die dezelfde overtuigingen en emoties delen, beschouwt Mc Cauley hen als de top van de piramide. De basis van de piramide wordt gevormd door al wie sympathiseert met de doelen waar de terroristen voor strijden. Van de basis tot de top van de piramide worden de aantallen van de groepsleden kleiner, maar wordt de mate van radicalisering in overtuigingen, emoties en gedrag groter. Volgens deze benaderingswijze van radicalisering is er een gradueel verschil dat terroristen onderscheidt van sympathisanten. De vraag die hier naar voor komt is hoe individuen van de basis tot de top van terroristisch geweld evalueren.

Figuur 3: *Het dynamisch model van Collin Mellis*

Het bovenstaande model, zie *figuur 3*, verschilt van de andere modellen, mede doordat het veeleer vanuit een beleidsmatige hoek is opgezet. Mellis (2007) ontwikkelde dit schema om het radicaliseringsproces beter te vatten en duiding te geven bij de interactie tussen diverse factoren die hierbij relevant zijn. Hij beschouwt de voedingsbodem, de vraagzijde, de muur van weerbaarheid en de aanbodzijde als de verschillende facetten van waaruit preventief kan op ingewerkt

worden. Het schema vertrekt van de premisse dat mensen binnen de bredere maatschappij af en toe geconfronteerd worden met gevoelens van frustratie, discriminatie, vervreemding, vernedering en onrechtvaardigheid. Deze factoren kunnen stimulansen zijn tot het zoeken naar antwoorden op deze gevoelens van frustratie. Vaak worden deze antwoorden gezocht binnen het publieke debat. Wanneer mensen zich echter niet meer kunnen vereenzelvigen met dit publieke debat, en zich onttrekken aan de dialoog ontstaat een proces van sociale isolatie en valt de kanalisering van frustraties in het publieke debat weg en gaat men antwoorden op deze frustraties elders zoeken. Dit wordt bedoeld met de *vraag*.

Terzelfdertijd is er een actief *aanbod* aan radicale ideeën. Het aanbod gaat actief op zoek naar personen die zich aan de vraagzijde bevinden. Het aanbod tracht hen te overtuigen van de noodzaak en de logica van bepaalde (vaak extremistische) ideologieën. Tevens staat de aanbodzijde niet los van de voedingsbodem, maar bespeelt zij deze door via allerhande kanalen maatschappelijke ‘problemen’ uit te vergroten en polarisatie te stimuleren. Radicale groeperingen hebben baat bij een star zwart-wit, ingroup-outgroup denkpatroon, waarbinnen elke nuance verloren gaat.

De ontmoeting tussen vraag en aanbod komt er niet automatisch. Mensen zijn niet uit zichzelf zomaar ontvankelijk voor een extremistische ideologie. De vraag rijst waarom dergelijke gedachtegang aantrekkelijk is voor zij die zich aan de vraagzijde bevinden. De meesten zouden onverdeeld deelname aan deze bewegingen weigeren omwille van hun gewelddadig radicaal karakter en hun extremisme. Mensen bezitten echter een bepaalde veerkracht die een buffer vormt tussen de zoektocht naar een identiteit en het toetreden tot radicale ideologieën.

Om zichzelf effectief open te stellen voor dergelijke radicale ideeën dient een cognitieve opening te ontstaan om een visie toe te laten die voorheen als extremistisch beschouwd werd. Deze essentiële cognitieve opening wordt opgewekt door het ervaren van een crisis die de zekerheid van eerder aangehangen (conventionele) ideeën dooreenschudt en individuen openstelt voor alternatieve perspectieven. Met andere woorden, de crisis breekt door de muur van veerkracht en laat een cognitieve opening achter waardoor het radicale gedachtegoed kan binnenkomen.

Deze crisis kan allerlei vormen aannemen, het kan gaan om een persoonlijke crisis, zoals een overlijden van een naaste vriend of familielid, een concreet voorval waarin men een heel sterk gevoel van discriminatie, vernedering of onrecht heeft ervaren. Evenzeer kan het maatschappelijke gebeurtenissen betreffen zoals de aanslagen op 9/11, politieke beslissingen die sterk botsen met de eigen overtuigingen. Anders geformuleerd gaat het om de druppel die de emmer doet overlopen.

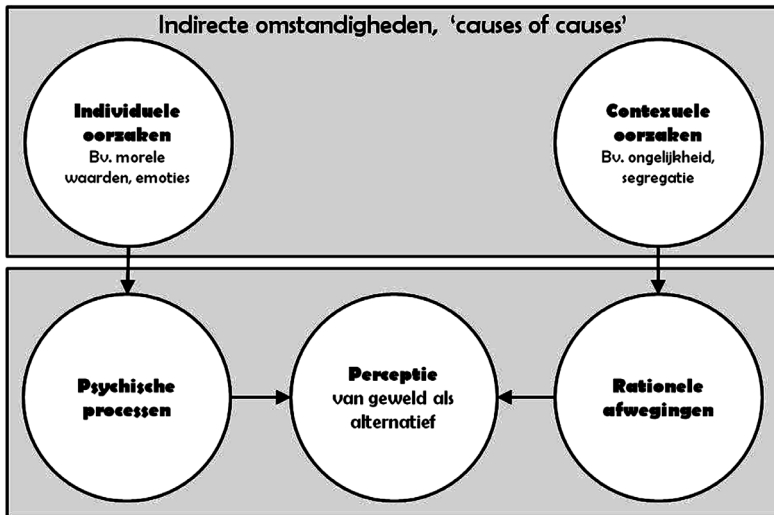
Ad 3. Naast bovenvermelde descriptieve en multifactoriële theorieën bestaat intussen een veelbelovende causale theorie, met name de *situationele actie theorie*. Bouhana & Wikström (2011) hebben het in dit geval over de specifieke context van toetreding tot terreurgroepen. De vraag die zij willen beantwoorden is wat datgene is waardoor de één wel, de ander niet overgaat tot extremistisch geweld? Hoe verloopt precies die interactie tussen individuele factoren en contextuele kenmerken (Atran, 2007)?

Verder onderstrepen Bouhana en Wikström dat verklaringen voor radicalisme of terrorisme dikwijls het belang overschatten van “economic rationality” in menselijk handelen, of georiënteerd zijn op het accentueren van (psychische) gewoontepatronen en processen (emotionele prikkeling, ideologische betrokkenheid, sociale relaties, acculturatieprocessen, e.d.m.). De wisselwerking hiertussen krijgt te weinig nadruk. En tenslotte zijn veel verklaringen beperkt generaliseerbaar, omdat ze teruggaan op lokale n=1 empirie. Precies dat is wat de Situational Action Theory (Wikström, 2005; 2006; 2010) (SAT) doet: extremistisch geweld en terroristische actie door individuele personen helpen verklaren door scherp onderscheid te maken tussen causale factoren en symptomen. SAT is ontworpen als een verklarende theorie voor “*crime causation*”, maar lijkt tevens toepasselijk op het proces van radicaliseren en de extremistische uitwassen hiervan, zoals Bouhana en Wikström in hun *scoping study* postuleerden en lieten zien (Bouhana & Wikström, 2008), en later ook toepasten op “*al Qaida-influenced radicalisation*”.

Vanuit de criminologie ligt er alvast een stevige empirie onder deze theorie. Vanuit de radicaliserings- en extremismestudies is daar een begin mee gemaakt, in België bijvoorbeeld door Schils & Pauwels (2014). Hun studie, gebaseerd op een grootschalige *survey* van “self-reported political violence” als een maat voor gewelddadig extremisme, concludeert dat SAT een bruikbaar theoretisch raamwerk vormt om individueel gewelddadig extremisme te verklaren, voor jongens en meisjes, van zowel autochtone (Belgische) als allochtone origine (zie *figuur 4*).

SAT stelt dat terroristische acties morele acties zijn. Iemand handelt op basis van zijn perceptie van wat geacht wordt goed of slecht te zijn om te doen of niet te doen in een specifieke omstandigheid. Individuele personen plegen terroristische acties, omdat zij die zijn gaan zien als een denkbaar mogelijk alternatief en omdat zij er vervolgens voor kiezen om dat alternatief ten uitvoer te brengen. De kans dat mensen zulke alternatieven als mogelijk beschouwen en er vervolgens voor kiezen om navenant te handelen, hangt vooral af van hun moraliteit (morele waarden en emoties) en van de interactie daarvan met de morele context waarin zij zich ontwikkelen en zich manifesteren. Kortom, morele acties zijn het

resultaat van zowel rationele afwegingen als psychische processen, die op zichzelf de *outcome* vormen van de interactie tussen individuen en hun omgeving, in het bijzonder de interactie tussen de moraliteit van een persoon en de morele context van de sociale omgeving waarin die persoon opereert.

Figuur 4: De situationele actie theorie van Bouhana en Wikström

Het zijn deze theorieën die ik heb toegelicht ter gelegenheid van de zitting van de “Parlementaire Onderzoekscommissie Aanslagen” op 26 september 2016 (Ponsaers, 2016c), in de hoop dat de parlementsleden een meer sociologisch-criminologische kijk op het terreurfenomeen zouden ontwikkelen.

* * *

De route naar Zaventem en Maalbeek is in grote mate de vlucht vooruit, het springen in een zwart gat zonder bodem, onvoorwaardelijk en onbegrensd. Eigenlijk gaat het gewoon om personen uit het crimineel milieu die deskundig en cynisch worden gemobiliseerd om ingezet te worden in een gewelddadige strijd die de hunne niet is. “Radicalisering” is dan dat proces dat hen doet geloven dat dat wél het geval is.

Paul Ponsaers
Katwijk, juni 2017